

BÆREDYGTIGE UTOPISKE LEVEFÆLLESSKABER

Jesper Holm¹ & Kasper A. Kristensen²

Fra et sociologisk og humanistisk forskningsperspektiv analyserer vi eksempler på bæredygtige levesteder, der er udviklet som realutopiske niches. Over for diagnostik af samtidens dystopiske systemkriser, med særligt fokus på opløsning af sociale fællesskaber og udgrænsning af udsatte, analyserer vi systemiske alternativer i form af institutionaliserede småsamfund, der fungerer som inkluderende levesteder med en bæredygtighedsprofil. Med afsæt i udfoldelse af 50 års skiftende politikker over for mennesker med funktionsnedsættelser, aktuelt inklusionseksperimentet, ser vi på et bæredygtigt småsamfund, nemlig det institutionelle levested Marjatta, der har koloniseret et minisamfund i Præstø. Analyserne orienterer sig mod skabelse af harmoniske livssammenhænge og udviklingsorienterede tilgange, der er tilpasset læring, fællesskab og trivsel ud fra et humanistisk og systemisk værdigrundlag. Vores resultater er hentet fra et forsknings- og udviklingsprojekt om sundhedsfremmende praksis i 3 specialinstitutioner for mennesker med funktionsnedsættelser.³ Vi perspektiverer ved kort at inddrage andre bæredygtige eksempler på levesteder og økosamfund.

Indledning

Artiklen er dels rundet af en ny forståelse af mulighedsbetingelser for bæredygtige levesteder i et historisk og nutidigt perspektiv, dels begrundet i aktuell inklusionsdebat omkring udsatte unge og børn med funktionsnedsættelser.

Vi tager i dette temanummer af Psyke & Logos afsæt i udvikling af en særlig række semiinstitutionaliserede levesteder med karakter af småsamfund, som vi

1 Jesper Holm er cand.techn.soc. og lektor på Roskilde Universitet, forsker i sundhedsfremme, miljøinnovationer og bæredygtig omstilling.

2 Kasper Andreas Kristensen er cand.psych. og ph.d. fra KU og adjunkt på Roskilde Universitet, forsker i sundhedsfremme, marginalisering, kritisk psykologi, subjektivitet og livsførelse.

3 Sundhedsfremmende pædagogik i hverdagskulturen – et forsknings- og udviklingsprojekt om sundhedsfremmende erfaringer og praksis i specialiserede institutioner for mennesker med funktionsnedsættelser, RUC. <http://www.ruc.dk/forskning/forskningscentre/csuf/forskning/sph/>

forstår som realutopiske praksisser. I et transitionsteoretisk lys (Geels & Schott, 2010) kan vi betragte dem som eksperimenter for at etablere niche-arenaer for nye udgaver af samfundssystemiske indretninger. Disse levesteder garderer sig mod eller skaber frirum fra den aktuelle voksende differentiering og kompleksitet i tid, sted og betydning til en grad, der gør hverdags- og arbejdsliv hypermobilt, inhumant og uoverskueligt. I lige så lang tid som forfaldshistorierne om samfundet har huseret, har der været rejst forskellige bestræbelser i tanke, teori og praksis på at finde modsvar, der dog i praksis i langt overvejende grad er udformet som operationelle ad hoc-tiltag af begrænset rækkevidde. Kun i værdi- og ideologisk politisk virksomhed, i teoretiske eller litterære visioner har helheds-utopier på samfundsskala haft en overlevelse, og i dag er retorik om bæredygtighed og helhedsforståelser omgærdet af et skær af ideologisk kitsch, i værste fald politisk korrekte monokulturer. Steder som Thy-lejren, Svanholm eller Christiania danner for mange negative associationer for sådanne bestræbelser generelt. Denne artikels idé er, at der er læring at hente fra en anden kant, der også har en dimension af at være småsamfund med stræben efter realutopier: en række veletablerede bosteder, arbejdsfællesskaber og behandlingshjem i et institutionelt støttet miljø, som vi her samlet kalder socialø-kologiske communities. Det er steder som Hertha, Hjortshøj og Marjatta.

Hovedcasen i artiklen orienteres omkring levestedet Marjatta, baseret på et forsknings- og udviklingsprojekt sammen med tre specialinstitutioner, der i et åbent partnerskab og samarbejde med institutionernes ledelse og personale har udviklet en forståelse af forskellige former for sundhedsfremmende processer i pædagogik og hverdagskultur. Den åbne forskningstilgang i projektet var en erfaringsbaseret metode, hvor medarbejdere og ledelse kunne sætte fokus på processer og begreber, de fandt væsentlige. Derfor var det ikke udefrakommende forskningshypoteser, vi bragte ind i forskningen, men en dialogisk erfaringskommunikation, der blev undersøgt i deltager-observerende case-analyser med fokusinterviews og individuelle interviews med lærere og elever. Det udgjorde en empirisk og begrebslig baggrund for kollektive vidensdialoger med medarbejdere fra to andre specialinstitutioner, der var med i projektet. Der blev skabt tværgående erfarings-ideer i løbet af projektet i retning af tilegnet læring, forståelse og nye ideer til praksis og nye vinkler på egne erfaringer og virkemidler. Det er en metodisk bearbejdet tilgang af aktionsforskningen (Green & Tones, 2010; Nielsen & Svensson, 2006).

Det omtalte projekt har etableret en platform for denne artikels undersøgelse af, hvordan udviklede levefællesskaber med en utopisk og ideologisk baggrund har formet steder, der muliggør et bæredygtigt og sundhedsfremmende fællesskab med menneskelig produktivitet, læring, trivsel og værdifuldt samvær. Baggrunden for at skabe mulighedsbetingelser for levefællesskaber vil vi aktualisere ud fra et kritisk perspektiv på nutidige samfundsforhold. Vi vil fremstille bæredygtigheden i levefællesskaber i et historisk udviklingsperspektiv, der bevæger sig fra en utopisk ideologi i retning af praktisk udfoldelse og udvikling af interne ressourcedannelser,

indre kultur og rytmer, produktion og samarbejde med forskellige institutioner i det omkringliggende samfund.

1.0. En opløsning af utopiske samfundsperspektiver?

Det danske samfund har på linje med de nordiske samfund været internationalt anerkendt som et velfærdssamfund med et samfundsmæssigt institutionaliseret offentligt fordelings- og servicesystem og en solidarisk ramme omkring borgerne på en baggrund af et økonomisk proportionalt skattesystem, der indgår i en sammenstillet eller forhandlet offentlig og privat samfundsøkonomi (Pedersen, 2011).

Velfærdssamfundet tilbyder ressourcer og livsmuligheder til befolkningen i form af gratis sundhedstjenester i sundhedsvæsenet, kommunal børnepasning, gratis uddannelsesmuligheder for alle borgere og et socialt værn og hjælpemuligheder for socialt udsatte mennesker, der er arbejdsløse, sygemeldte, stærkt handicappede og hjemløse. Det er et samfund, der har udviklet sig fra feudale herredømmer til et demokratisk samfund igennem politiske handlinger, kampe og reformer, foreningsliv og folkeforsamlinger fra 1800-tallet. Det er et samfund, der i historisk og internationalt komparativt perspektiv på mange måder kan opfattes som et utopisk, idealistisk, rigt og social-solidarisk samfund tilvejebragt af folkesociale og politiske visioner for et ligeværdigt samfundsmæssigt levestællesskab (Wright, 2010).

Men spørgsmålet er, om det stadig er et samfund, som står værn om befolkningens livsmuligheder, udvikling og fællesskaber, eller om samfundet bevæger sig i retning af en dystopisk opløsning af et relativt sammenhængende og solidarisk levestællesskab.

Den teknologiske, arbejdsmæssige og hastige sociale udvikling af det senmoderne samfund har brudt op i de fleste store folkelige bevægelser som fx fagbevægelsen, kvindebevægelsen og socialpolitiske bevægelser. Bevægelser der stod sammen om at tilvejebringe visioner og politiske systemer, der skabte et solidarisk og leveværdigt samfund. Det munder ifølge Baumann (2011) ud i et flydende samfund, hvor sociale forhold, vidensudvikling og teknologiske processer bevæger sig i en hastighed, der betyder, at borgere, politik og institutioner har svært ved at udvikle faste rutiner og fasttømrede praksisformer i en tilværelses modus.

Tilgangen til sociale medier, IT-teknologi, og massemedier parret med en større og i døgnnet udvidet arbejdsbelastning for individer og familier understøtter den tiltagende opløsning af de folkelige bevægelser og fællesskaber i retning af individualiserede værdibetrægtninger, der føres over i hverdagslivsudsagn og debatformer i de sociale medier som Facebook, Twitter, Instagram og i blogs, i elektroniske aviser med videre (Prætorius, 2013).

Den folkelige opløsning af bevægelser og folkelige samvær på tværs af samfundsgrupper fører til, at borgere grupperes i mindre værdibaserede samfundsrum og samfundsklasser (fx 'kultur' og 'rigmandsghettoer'),

hvor de fleste mennesker socialiseres ind i et “commonsense perspektiv” (Schutz, 2005; Berger & Luckmann, 1991), der står for en ‘normal’ tilpasning og relativt ukritisk tilgang til praksisformer og værdisystemer i et socialt snævert virkelighedsrum.

Det kan bevirke en mindre forståelse for andre mennesker, kulturer og grupperinger i andre virkelighedssammenhænge, der dermed kan afvige fra et individs ‘naturlige indstilling’ og socialiserede virkeligheds-opfattelse og forståelse af egne livsmuligheder (Zahavi, 2011). Det kan frembringe en individualiserende forestilling hos mange, at de står selvansvarlige for deres livsprojekt og ikke føler sig ansvarlige for et bredere samfunds fællesskab og for udsatte og svage individer.

Disse tendenser kan være bevirket af et aktualiseret selvforsvar ud fra et politisk konkurrence-, arbejds- og produktivitetsparadigme (konkurrencestaten), der påvirker mange menneskers selvforståelse med hensyn til risiko for arbejdsløshed og økonomisk og social overlevelse. Det er genereret af den globalt ekspanderende modernitets opløsning af traditionsbundne rammer til fordel for søsætning af markeds- og forbrugersamfundet, de accelererede økonomiske konkurrencekonflikter mellem stater og tilstrømning af arbejdssøgende borgere, flygtninge og illegale immigranter med andre kulturelle og værdimæssige tilgange.

Der er stadig en mængde af foreninger i samfundet. Men de skrumper ind og bliver til småforeninger og bevægelser, der prøver at påvirke samfundet i partielle interessespør og varetage enkelte gruppers forhold i samfundet, fx forskellige diagnoseramte børn, unge og voksne og socialt udsatte. De større institutionaliserede foreninger som Dansk Industri og forskellige fagforeninger forvaltes systematisk for borgere og virksomheder uden for en egentlig folkelig indflydelse i en privatiseret form. De går i retning af lobbyisme for enkeltsags-påvirkninger i politiske reformudviklinger og samfundsprojekter og fjerner sig fra større utopiske forestillinger for et samlet samfund.

Med andre ord differentieres samfundets fællesskab i en individualiseret udvikling, hvor tilgangen til virkeligheden og den intersubjektive forståelse for andre mennesker primært går gennem praksis og værdidimensioner i arbejdssammenhænge og medier og derfor i færre sociale relationer med andre samfundsmæssige grupperinger. Hertil kommer fremvæksten af en kultur under konkurrencestaten med performancefordringer til individet som et kapløb om permanent forbedring af ens selvbiografi (Jensen, 2006).

Den internationale samfundsmæssige udvikling betyder, at en realutopi⁴ om samfund, levesteder og individer har svært ved at finde fodfæste i

4 Realutopi – et begreb, der skal mediere mellem utopiske visioner og praktiske kapaciteter rettet mod skabelse af radikale systemiske innovationer eller reservater hvori utopiske glimt dannes. Ernst Bloch har inspireret hertil i begrebet konkret utopi i “Geist der Utopie”, München 1918, samt Eric Olin Wright (2014) med begrebet RealUtopia

en hastig global-industrialiseret, IT-medieret og fællesskabsopløsende udvikling. Det ser vi også afspejlet i science fiction-film og skønlitteratur, hvor det ikke er utopier, men dystopier om klimaneds melting, post-apokalyptiske by-ørkenriger af rivaliserende klaner eller fremmedgørelse i zombie-land, der dominerer (Jameson, 2005). De politiske spillere og finansielle markeds kræfter tænker sjældent i retning af et utopisk fællesperspektiv på samfundet såsom social-økologisk bæredygtighed, men er dystopisk og nihilistisk orienterede efter kortsigtet forbrug af ressourcer og økonomiske afkast uden hensyn til økologisk og social bæredygtighed. Som fremsagt af Marder & Vieira: "Dystopia is an apt instantiation of discontent without hope; it is, we might say, a utopia adapted to the age of nihilism" (2012, p. x).

Realutopien står over for idealutopiens fortrinsvis religiøse forestillinger om et liv efter døden i himlen, Edens Have m.v. Men en realistisk utopi er nærmest at forstå som et idealistisk målrettet perspektiv, der kan orientere grupper i retning af en grænseoverskridende udvikling eller et projekt, men som er svært opnåeligt.

Utopien er også at forstå som et *kritisk* perspektiv på livs- eller samfundsvirkeligheder, der opfattes som uværdige og ude af trit med individers eller organisationers opfattelser af sande værdier og velvære. Det var fx Platons tidligste kritiske opfattelse af et utopisk retfærdigt samfund, der skulle ledes af fornufts baserede filosofisk uddannede aristokrater i stedet for en civil befolkning (Sargent, 2010). Eller Thomas More, som skrev et legesygt, kritisk og sarkastisk manuskript om Utopia i 1516 om et muligt (ikke-eksisterende) samfund på en ø, der forvaltede lighed og udviskede forskellen mellem rig og fattig i et hverdagsliv, hvor borgere ikke skulle udsættes for uværdige arbejdsforhold, men dog var et samfund, der var autoritært, hierarkisk og patriarkalsk og udsatte mennesker for slaveri for mindre overtrædelser i stedet for dødsdom, men et samfund, der i 1600-tallet i England fremstod som et paradys (ibid.).

Men den kritiske utopi skal forstås som en form for "social dreaming" ifølge Kolakowski (ibid.), der kom fra mennesker, der levede under svært dårlige samfundsmæssige vilkår, eller akademikere, der kritiserede undertrykkende forhold.

Det utopiske perspektiv om en harmonisk livsvirkelighed er i sig selv underkastet stridende fortolkninger af *tid og udvikling* såsom samtidens arbejdsliv, den teknologiske og sociale udvikling, nye videnssystemer og nye magtforhold. Herfra leder utopiske bestræbelser og ideer til nye udgaver af reparation, omstilling og nyskabelse. Derfor er realutopier ikke varige, men situerede praksisprocesser, der skal tilses og følge med i en verden, der hastigt udvikler sig.

Kun i meget få praksisrettede bevægelser er der forsøgt rejst helhedstiltag til afløsning af de ovennævnte typer af systemisk indbyggede problemer, vi har at gøre med i dag. Men den brede offentlighed, de politiske

partier og samfundsvidenskaberne relaterer til problemerne i de historiske udgaver af sådanne forsøg på systemiske levesteder (fra Pariserkommunen til Det Ny Samfund) og anser de aktuelle økosamfund (fra Svanholm til Friland) for at være esoterisk-anderledes, kortvarigt idealistiske og derefter forsumpede. Men måske er der upåagtede bevægelser i sfæren af samfundet, vi ikke hører så meget fra, hvor der eksperimenteres med niche-enklaver af real-utopisk karakter. Vi vil her se nærmere på visse typer af sådanne småsamfund og de realutopiske bestræbelser heri.

1.1. Inklusion som en utopisk vision?

Hvis vi vender blikket mod de historiske indsatser for udsatte borgere, borgere med psykiatriske lidelser eller med funktionsnedsættelser/handicappede, kender vi til en række historiske tilfælde af alternative småsamfund, indrettet med henblik på at isolere, behandle, udnytte eller forsørge og kompensere for disse gruppers forskellige funktionsnedsættelser. Det er de dybt problematiske udgaver af sådanne totalinstitutioner (Goffmann, 1967), der er bedst beskrevet oven på åndssvageforsorgens 'eksperimenter' med tugtelse, tvangsbehandling og indespærring (Bømler, 2000; Tetler et al., 2013). Integrations-, normaliserings- og i dag inklusionspolitikens fremvækst siden 1970'erne er en reaktion på en voksende offentlig bevidsthed om disse dybt problematiske forhold. Med idealer om ligestilling og ligeværd som medborgere er der taget flere skridt mod at forkaste særforborgernes parallelsamfund. Men vores tanke har været, at der blandt disse småsamfund også kunne findes positive enklaver, steder med betydning for vores aktuelle søgning mod realutopiske systemer med et humanistisk og helhedspræget design. Det specialiserede område er jo dannet gennem en lang historisk udvikling, hvor der også har været pionerer, der har været drevet af principper og humanitære idealer om sikring af velfærd, omsorg, ressourceudvikling og et socialt værdigt liv (Bømler, 2007; Dybris, 2005).

Etablering og drift af særlige anstalter, bo- og levesteder i flere varianter har været praktiseret gennem de sidste 100 år – med skiftende dagsordener. De specialiserede institutioners hovedfunktion har oprindeligt været at sørge for borgere, som ikke kunne sørge for sig selv. Hertil har vi set skiftende diskurser og tiltag, hvor adskillelse, helbredelse, normalisering, integration og sidst inklusion baseret på distribueret sektoransvar har styret strategier og praksis. Under indflydelse af de forskellige rationaler i særforborgernes tidsalder er en lang række institutionelle småsamfund vokset op, præget af samtidens syn på disse borgere, men også præget af alternative værdifilosofiske strømninger i tiden. Det er herfra, vi skal se nærmere på fremvæksten af det, vi kunne kalde realutopiske institutionelle levestedsskaber.

Disse udgaver af realutopisk community-inklusion af borgere med funktionsnedsættelser har, som vi skal se, et bredere inspirationspotentiale for lokalsamfundsmodeller. Men vi forstår endnu bedre deres karakter ved at sætte

dem i kontrast til dagens inklusionstiltag i skole og lokalsamfund. Lad os derfor først se på de kritiske aspekter af inklusionens realpolitiske udvikling.

1.1.2. Inklusionspolitikken

Inklusion var et hovedprincip i Salamanca-erklæringen fra 1994 og i den danske ratificering af FN-konventionen i 2009, der blev implementeret i kommunale aftaler mellem regeringen og KL. Herefter fulgte en lovændring i 2012 for at rulle tankegangen om en inkluderende folkeskole ud, hvor regeringen har lagt op til, at 96 % af alle børn og unge fra 2015 skal være inkluderet i den almindelige undervisning, hvorfor ca. 10.000 specialskoleelever skal føres over i folkeskolen fra specialinstitutioner. Politikken fremstiller en vision: Inklusion i normalinstitutioner og lokalsamfund skal højne de tidligere specialskoleelevers faglighed, trivsel og fællesskab og skabe lettere tilgang til uddannelse og arbejde. Realisering af politikken er baseret på strukturreformen i 2007, der flyttede en stor del af det økonomiske ansvar for det specialpædagogiske område fra amter til de nye storkommuner. Kommunerne får med 2012-lovtiltaget en økonomisk interesse i at realisere inklusionsdagsordenen ved at holde så mange børn som muligt på egen skole, da de selv står for at skulle betale for visitation til undervisning på specialskoler.

Selv om forestillingen om en genforening mellem et 'normal-Danmark' og udsatte borgere har nogle stærkt positive visioner af utopisk karakter, er der en del problemer i det, hvilket en meget lang række kritiske artikler siden starten af 2013 i bl.a. Folkeskolen.dk, lokalaviser og Børn & Unge vidner om. Inklusion sker nemlig ofte, uden at der investeres økonomisk eller fagligt i en langsigtet kompetenceudvikling på det organisatoriske og lærerfaglige område i folkeskolen. Inklusionspolitikken er derfor, hvad vi kunne betegne som en utopisk dagsorden. Manglen på tilføring af midler i flere kommuner til ekstra lærere, pædagoger eller specialpædagogisk efteruddannelse af lærere har givet store vanskeligheder i mange skoler, hvor elever med særlige behov ikke får nødvendig støtte, og hvor enkelte lærere står alene i en klasse med elever, der har behov for differentieret undervisning og social støtte (Danmarks Evalueringsinstitut, 2011). I en rundspørge af Dansk Lærerforening har 55 % af lærerne sagt, at inklusion ikke fungerer ordentligt og gør det vanskeligt at udvikle læring til de fleste børn i skoleklasser på grund af for få ressourcer og manglende uddannelse i specialpædagogiske metoder. Det skaber en modsætning i skolereformens incitament til et forhøjet undervisningsniveau. Det har, ifølge artikler og interviews med forældre i DR's tema for inklusion (2014), betydet en meget stor stigning af børn med autisme og ADHD, som bliver væk fra skolen pga. af angst, manglende trivsel og vanskeligheder med at håndtere skoleopgaver og deltagelse i sociale fællesskaber.

Et yderligere kritisk perspektiv på inklusion er den utopiske forestilling om et *normalsamfunds-fællesskab*. Kan man overhovedet tænke i et samlet samfundsfællesskab i et skelsættende, komplekst flydende moderne sam-

fund, og kan man endvidere have tiltro til, at børn og unge med funktionsnedsættelser og anderledes behov kan indgå i et klassefællesskab med venskab, trivsel og anerkendelse, fri fra et hierarkisk fællesskab med mobning og udstødelse? Det udgør en problematik i at tænke et idealiseret begreb om normalitet i dette krydspres (Tetler, 2011). Der skal vi senere se, at børn med svære funktionsnedsættelser og udviklingshæmninger har en anden tilgang til en normaliseret livssammenhæng, hvor de trives.

Forskere, der har undersøgt inklusion igennem mange år som Lotte Hedegaard-Sørensen og Rasmus Alenkjær, hævder, at inklusion kan blive en god tilgang til børn med anderledes behov og har et perspektiv, der kan føre til succes over tid. Men Alenkjær påpeger kommunernes og regeringens forhastede indsats, der er bedrevet uden at skabe en udvikling, forbedelse og metoder i feltet. Derudover mangler de fleste lærere uddannelsesmuligheder for specialpædagogik. Hedegaard-Sørensen (2012) peger i sine foreløbige evalueringer af specialklasser i folkeskoler på, at det specialpædagogiske tilbud lader en del elever i stikken, fordi de ikke får opbygget tryghedsbaseret læringsevne, og at der ikke skabes inkluderende sociale fællesskaber på skolen. Derfor skal der tilføres ekspertviden og organiseres teams af professioner i skolerne, for at det skal lykkes. En bedre integration af undervisning, specialpædagogik og behandling efterlyses – altså det, som specialinstitutionerne praktiserer.

Over for tidens aktuelle utopiske fordringer til inklusion, der i opstarten reelt ser ud til ofte at skabe tragiske skæbner, social eksklusion, dårligt arbejdsmiljø for lærere og pædagoger og en stigmatisering af mennesker med anderledes behov, vil vi vende os mod nogle af de realutopiske levetællesskaber. De er opstået som community-lignende bestræbelser på at orkestrere en anderledes form for inklusion ved at designe relationen mellem elever og omverden ud fra en *praksisutopi* (Albritton, 2012).

1.2. Levetællesskaber som realutopisk inklusion

I lyset af dagens inklusionspolitik og de samfundsmæssige kapaciteter og vilkår for at imødekomme udsatte og borgere med funktionsnedsættelser er det interessant at se, hvilken læring om inklusion og fællesskab der kan hentes fra den lille gruppe af unikke, veletablerede levetællesskaber med bosteder, arbejdsfællesskaber og behandlingshjem i et institutionelt støttet miljø, som vi her samlet kalder socialøkologiske levetællesskaber eller communities. De har en dimension af at være realutopiske småsamfund, men har levet i offentlighedens skygge af historisk skam. En del af disse har i en årrække i det stille udviklet sig parallelt med særforsogets skyggesamfund eller er oprettet siden da med retning imod en humanistisk bæredygtig modernitet. De vil kunne bidrage med væsentlige erfaringer til søgeprocesser, der aktuelt er efter omstilling til nye offentlig-private hybrider af organisering af behov, services, livsførelse, bolig og mere rummelige enklaver for borgere, der ikke kan modsvare samtidens fordringer til arbejdsintensitet.

Vi tænker her på følgende institutionelle socialøkologiske communities: Marjatta, Hertha, Hjortshøj, Kragebjerggaard, til dels Saxenhøj og på vej: Svendborg CitaBo levestællesskab samt Samsø levestællesskab.

Disse institutionelle socialøkologiske communities forstår vi som bæredygtige, realutopiske systemforsøg på at reintegrere elementer i det sociale liv, kultur, uddannelse, jordbrug og arbejdsliv, der er blevet udgrænset i samfundets almene moderniseringsproces. Dertil kommer, at disse communities arbejder med at genoptage de kultur-, natur- og stedbundne livselementer og samværsformer, som er blevet ekskluderet fra mange livsformer i dag. Endelig arbejdes der her med arbejds- og miljøvenlige produktionsprocesser og produkter i socialøkonomiske virksomheder, der tilbyder unikke kvalitetsprodukter til salg på markedet. Vi kan sammenfatte idealtyperne her for, hvilken form for realutopisk virke der er på spil (som ikke er det samme som at sige, at det er problem- eller konfliktfrit eller fuldt ud realiseret):

- det rummelige arbejdsmarked i en bred række af sektorer
- gennemskuelig/håndgribelighed (rytmer, ritualer og højtider)
- kulturelt meningsgivende værdifællesskab
- praksis-værdi-sammensplejset udfoldelse
- teknologisk-produktionsmæssig bæredygtighed, økologisk-biodynamiske fødevarer og udførelse af langtidsholdbare kvalitetsprodukter
- økonomisk afbalanceret fordeling af ressourcer og indtægt mod en vis grad af selvforsyning, tilskud og økonomisk udveksling med omgivelser.

Alle disse steder er involveret i skabelsen af nye socialøkonomiske virksomheder og udvikle nye former for inklusionsprocesser, hvilket bliver stadig mere nødvendigt i takt med, at det bliver sværere at skabe praktikpladser på det almindelige arbejdsmarked, samtidig med at lovgivningen i højere grad presser på for at skabe aktivering for stadig tungere grupper. På den vis rækker de ud i samfundet og forsøger at gennemføre flere forskellige varianter af social inklusion i praksisfællesskaber uden for egen matrikel. Derfor kan der være god grund til at undersøge arbejdsliv, hverdagskultur, pædagogisk omsorg samt kommunikations- og samværsformer i disse communities og de processer i beslutningsstruktur og organisationskultur, der har ført dertil. Vi skal her nøjes med at kaste et nærmere blik på et af stederne – Marjatta – da vi her har fundet særlig interessante realutopiske praksisser, men andre af de førnævnte institutionelle levestællesskaber kunne have været bragt frem.

2. Marjatta levestællesskab

Marjatta er et community af bosted, skolehjem, arbejdsplads m.m., der i henhold til en lang række undersøgelser (From et al., 2013; Sørensen, 2009;

Region Sjælland, 2012) har udviklet et socialt velfungerende institutionaliseret minisamfund over 60 år. Utopiske udviklinger af nye levestedsskaber og samfundsenklaver er næsten altid betinget af en kolonisering af et sted eller område, hvor en kultur og praksis i ro kan udvikles. Fortrinsvis er kolonisering historisk sket gennem folkevandringer, by- og samfundsdannelser, der har udsøgt et velegnet område, hvor man kunne slå sig ned, producere, transportere og udvikle et levested (i socialøkologisk sprogbrug et *biom*). Men større institutioner som fængsler og forsvarsværker eller nøgleindustrier har på samme vis dannet baggrund for et lokalområdes udvikling gennem gradvis kolonisering.

Mange specialinstitutioner for udsatte, borgere med funktionsnedsættelser og lignende rykker ligesom økofællesskaber (herom senere) ud i provinsielle landskaber, hvor der er god mulighed for at indgå i et naturmiljø og fredfyldte omgivelser, fjernt fra metropolernes myriader af fremmedgørende og komplekse sociale sammenhænge. Det giver muligheder for at forankre et institutionaliseret fællesskab i fredfyldte naturlige omgivelser, men også muligheder for at tilbygge og udvikle nye eksperimenterende residenser, uddannelsesinstitutioner, værksteder, landbrug, bofællesskaber og væresteder i et åbent landskab. Desuden er landprovinser på godt og mindre godt mere stærkt socialt sammenkædede end visse storbyers relativt fremmedgørende, eller frigørende, sociale uvelkommenhed.

Marjatta har skabt en sådan sammenkædet systematisk livssammenhæng for i dag ca. 80 børn og unge, 105 voksne og ca. 300 fuldtidsansatte medarbejdere. Institutionen har genereret et sammenhængende udviklingsperspektiv for sine brugere via skole, hjem, børnehave, bosteder for unge, steder for fritidsaktiviteter, ungdomsuddannelse samt arbejdspladser og bofællesskaber for voksne. Der er opført flere unikke boliger, uddannelsessteder og arbejdspladser betinget af donationer af økonomiske midler fra forskellige fonde. Beboerne, eleverne og medarbejderne kan bevæge sig frit i disse omgivelser og udvikle sig gennem tillidsfulde, gennemskuelige praksisrelationer, årstidsfester og kunstneriske arrangementer i det landsbylignende område. Der er skabt tilpassede arbejdsmuligheder for de voksne med funktionsnedsættelser i fx værksteder, biodynamisk landbrug, køkkentjeneste inden for institutionen og en udbygning af et stort kulturcenter med café, der åbner Marjatta for lokalbefolkningen.

Desuden har institutionen videreudviklet en etableret sammenhængende tankegang, ideologi og systemafgrænsning med inspiration fra Rudolf Steiners filosofi, der begrunder metoder og tilgange, som medarbejdere og ledelse arbejder ud fra. Steiners pædagogiske og specialpædagogiske tænkning (Steiner, 1996; 1998) har dannet udgangspunkt for udbygningen af et pædagogseminarium med en internationalt godkendt pædagoguddannelse, der danner grundlag for et fælles pædagogisk perspektiv for de systematiske pædagogiske tilgange og metoder på Marjatta.

Marjatta høster også gavn af en anderledes, praktisk-social-spirituel værdibaseret livsindstilling blandt de fleste medarbejdere og ledere. De fleste medarbejdere og ledere indgår i et samlet socialt fællesskab, hvor de gennem årene har involveret sig i en form for et institutionelt storkollektiv, hvor arbejdet går fra dagligdags opgaveløsninger imod et indholdsrigt livsindhold i et nærmest kontra-institutionelt levfællesskab. Mange af medarbejderne og lederne bor tæt på Marjatta eller også på selve Marjattas områder og integrerer sig med hinanden og i tæt nærhed med brugerne. Det antroposofiske grundlag danner afsæt for enklavesamfundets særegne udformning af praksis, kultur og æstetik i allehånde variationer, hvoraf vi skal se på udvalgte sider af kultur, pædagogik og værdisæt som det udfolder sig i teori og praksis. Men vi kunne også have valgt at belyse den særegne arkitektur og farvesætning, der baserer sig på ånds-æstetiske betragtninger over menneskets sansbehov i forskellige udviklingsstadier; de biodynamiske landbrug, mejeri og gartneri, der baserer sig på vitalitets-kræfter i fødevarerne med mere restriktive grænser for bearbejdning m.m. end økologiske produkter; den antroposofiske medicin og sundhedsforståelse, der bygger på selvhelende egenskaber i mennesket og på en fænomenologisk iagttagelse af individet; på en særlig tilgang til klang og musik, til erfaring af socialitet igennem en særlig bevægelses- og mønsterdannelse (eurytmi). Praksisformer, der i dag er anerkendt i flere økologi-, sundheds-, ernærings- og pædagogkredse som høj kvalitetstiltag, men som for bare få år siden blev set som sekteriske tankeformer fra et skjult totalitær-religiøst manipulerende virke (se Dialogcentrets hjemmeside fra 1991). Tendensen til, at en gruppering om et holisme-præget verdensbillede som her antroposofien lukker sig om sig selv i enklaver omkring selvgenereret kosmologi, er vel udbredt i pionerperioder, men bæredygtigheden afprøves i, om praksis bringes videre ud i samfundet. Som vi skal se, er Marjatta på mange måder i dialog og netværk med omgivelserne og sætter sit tydelige aftryk der. Men enklaver eller refugier tjener til at beskytte modningen af egen-genererede sociale innovationer, der med tiden så kan skalere op til regimer eller diffunderes ud i samfundet. Til tider opstår dog enklaver med bizarre sociale hierarkier og ritualer, som naturligt fører til undergang eller opløsning (Jameson, 2005) (jf. Jones-Town som realdystopi, se <http://da.wikipedia.org/wiki/jonestown>).

2.1. Tanker om menneske, spiritualitet, fællesskab og natur

Marjattas humanistiske perspektiv og pædagogiske udviklingsmetoder baseres på Rudolf Steiners kosmologiske organisme-tænkning. Det var hans oprindelige tænkte forståelse, at der gives en helhedssammenhæng mellem menneskers kroppe, spiritualitet, væren, sociale relationer, samfundsstrukturer og den omgivende naturlige verden og kosmos (Steiner, 1998).

Marjattas organiske og kosmologiske underliggende filosofi bidrager til en helhedsforståelse for de bærende livsbetingelser, der udgør mulig-

heder for den menneskelige eksistens i et afhængighedsforhold med jord og natur og det kosmiske univers. Den organiske filosofi sammenstiller relationerne mellem handicappede børn, unge og voksne med funktionsnedsættelser i en naturskabt verden.

Erfaringer fra specialpædagogiske metoder (bl.a. From et al., 2013) peger på, at individer med funktionsnedsættelser og med nedsat abstraheret intellekt har et væsentligt behov for bedre at forstå deres omgivelser for at foregribe angst og konflikter i den virkelighed, de er en del af. Vanskeligheden for de fleste af disse individer består i svære forståelser for abstrakt viden. De har derfor et behov for at opleve, bevæge sig og bearbejde en social, materiel virkelighed i gennemskuelige, her naturskabte, omgivelser, der skaber en oplevelse af tryghed og forståelse og danner muligheder for udvikling af en tilpasset handlekompetence i deres omkringliggende livssammenhæng. Praktisk betyder det en særlig opmærksomhed på rytmer/vaner i det daglige, samspillet mellem naturens og det sociale rytmer, kostens kvalitet, sansekvaliteter i omgivelserne, men også tydelige narrativer for livets store, eksistentielle dimensioner. I Marjattas hverdagskultur er disse narrativer en mild spiritualitet i kristen-synkretistiske og myterige udgaver i sang, tableauer af naturgenstande, remser og udsmykning med malerier. Der abonneres på det finske heltekvad Kalevala, hvorfra navnet Marjatta også stammer, eller billeder af engle og henførte lysmalerier. Det spirituelle forstår vi praktiseret i en transcendent subjektiv fænomenologisk oplevelse af virkeligheden, til stimulering af fantasier set fra individets perspektiv, der her har svagere jeg-kræfter. Dermed skal det bidrage til en tryghedskosmologi som ramme for tænkning, væren, forståelse og kreativitet. Det skal understøtte plads og overskud til en form for egen subjektiv skabelse af forhold, kunst, relationer og materialer i et barns eller en ungdoms virkelighed, som understøtter en oplevelse af at være et skabende subjekt i en social verden. Desuden kan den religiøst metafysiske forestilling om en guddommeligt skabt verden etablere en form for fælles legitim italesættelse af udstrakt værensglæde og omsorg, der tjener til at give tryghed blandt børn, unge og voksne med vanskelige udviklingsforstyrrelser. På Marjatta betyder den praktiske pædagogik, at man som pædagog arbejder mod at anerkende det andet menneskes identitet og biografi i det sociale rum. Pædagogen udvikler således også en sans for kvaliteten i den andens livsprocesser. Marjattas grundlægger Albert Emann, siger: "Rudolf Steiner bygger sin livsanskuelse og dermed sine pædagogiske tanker på at ethvert menneske – uden hensyn til begavelse eller intelligens – er et evigt sjælelig-åndeligt-individ" (Eman, 1982, p. 13). Derudover handler det om at opbygge en oplevelse af, hvordan den anden 'bebor' sin krop. Det er jo ofte problemet for udviklingshæmmede, at de ikke rigtig kan tage kroppen helt i besiddelse. Det handler både om problemer med sensomotoriske sanser og organprocesser. Derfor lærer pædagogen også

at se potentialet eller subjektiviteten hos den anden. Dvs. at det uanset den andens problemer med at komme til udtryk gennem den kropslige væren handler om at se ind bag de ydre signaler hos den person, som hele tiden forsøger at udtrykke sig. Praktisk pædagogisk sker det ved at opøve et nærvær med det, som sker i øjeblikket i relationen, således at opmærksomheden forskydes fra det problematiske til i stedet at hæfte sig ved den 'lille forskel' eller 'de små fremskridt', som vokser frem mod én fra den anden person.⁵

Kirkebæk (2010) skriver: "med inddragelse af specialpædagogisk viden er det vores opgave at opbygge erfaringer med de direkte berørte. Vi må lede efter det, vi kan være sammen om, og tage afsæt der. Vi må være lydhøre over for det, der allerede er af betydning for den enkelte."

I Marjattas pædagogiske indstilling betyder samvær og brug af naturen overvejende meget i den organiske sammentænkning. De nedtoner for det meste børns og unges adgang til nuværende teknologiske artefakter som mobiltelefoner, fjernsyn, computere og iPads. Det kan forstås som et nærværsperspektiv, hvor tilgangen til virkeligheden ikke medieres igennem abstrakte artefakter og måske vanskeligt forståelige former for nyheder, kommunikation og fjerntliggende abstrakte virkeligheder, og hvor det relationelle nærvær mellem mennesker, omgivelser og natur har en oprindelig oplevelses- og handlingsvirkelighed. Det kan vække en kritik af, at disse børn og unge ikke har mulighed for at opnå viden og oplevelser i forhold til medier og samfundsviden. Men af og til ser de dog film og andre udsendelser på tv sammen. Vores forskningsprojekt på Marjatta har dog også åbnet for, at de unge kan få adgang til fx iPads mv. Vi skal se nærmere på to temaer i Marjattas praksis.

2.2. Rytmer, struktur og rutiner

I det åbne forskningspartnerskab med Marjatta (og de to andre specialskoler) fremførte ledelsen, at man gerne ville have undersøgt sine praksisbegreber og metoder om rytmer, der udgør et væsentligt pædagogisk perspektiv i deres tilgang til skabelse af trivsel og tilpasning blandt brugerne.

I Marjattas praksis forstås rytmer i et helhedsperspektiv, der udgår fra kroppens biologiske processer, brugernes udvikling af subjektive vaner og rutiner, deres udvikling af handlingsrepertoarer, tilgang til kost etc. Det skaber en tilpas dosering af deres sociale daglige og ugentlige medvirken i institutionelle strukturer og bevægelser i et socialt fællesskab. Med helhed forstås der derfor en samlet hverdags-metode i Marjattas socialpædagogiske tilgang:

På Marjatta arbejder vi med behandlingstilbud, som er målrettet den enkelte. Vi ser ikke behandling som noget isoleret, 'man går til'.

5 Vi takker idéhistoriker Henrik Sørensen, Marjatta Seminarium, for disse udredninger.

Hos os er hverdagen, fra strukturen i dagens rytmer over valget af fødevarer, vi spiser, til måden, vi omgås hinanden på, led i en bevidst målrettet behandlingsindsats. (Marjatta, 2010, p. 4)

Helhedsperspektivet påregner også en forståelse af relationen mellem menneske og natur-miljø, der foregår som en rytmisk proces over døgnet og i naturens cykliske årstidsudvikling. Det er processer, der har indflydelse på de institutionelle muligheder for læring og oplevelse og rutiner i årets sæsoner.

Det rytmiske helhedsperspektiv blev tænkt som en sammenhængende opfattelse af menneskets og samfundets holistiske indlejring i de naturlige omgivelser og universet.

I de pædagogiske virkemidler bruges årstidsudviklingen til at skabe rutinemæssige årstidsfester og årstidsborde med udsmykninger af årstidens farver i flora, sten, tekstil og figurer, der skaber en sammenhæng mellem årstidens rytmer og elevernes forståelse af den omkringliggende verden og en egen selvforståelse i behørig dialog med andre i en social praksis (Dreier, 2008).

Det er indeholdt i et socialøkologisk perspektiv, hvor eleverne og medarbejderne bruger de naturlige omgivelser og ressourcer i løbet af dagene. Årstidernes processer får betydning for eleverne med nedsatte funktioner. Hvilke klæder skal man for eksempel gå med, hvad kan man lave udenfor, hvad bevirker årstiderne for de sociale samspil, og hvad kan man lære om de forskellige årstider, om atmosfæriske forhold, for at kunne håndtere sig selv i en cyklisk virkelighed?

Rytmer er varierende, men dog gentagne og subjektivt udviklende processer, med forskellig udfoldelse blandt brugerne. De individuelle og sociale rytmer i Marjatta udfoldes i en dags-, uge- og årstidsstruktur. Der er en fastlagt daglig og ugentlig struktur for de forskellige brugere, for skoleelever og unge i ungdomsuddannelse. Den er opbygget i vækning om morgenen, en fælles morgensamling med musik og forskellige elever, der går videre med lærerne til de forskellige klasseniveauer efter samlingen. Fælles frokost med varm mad, lege og frirum om eftermiddagen, fællesspisning tidligt om aftenen og roligt samvær og fællesskab, evt. højtlesning eller lidt tv i bofællesskaberne, før brugerne går i seng.

I dagsstrukturen forsøges en disponering af brugernes rytmiske tilstande fra det, der benævnes punkt eller kreds. Punkt er et begreb for, at brugeren er optaget af sig selv og sine tanker, mens kreds er, når brugeren indgår i samspil med andre. Dagen disponeres over pauser, fredfyldte situationer eller perioder, hvor brugerne kan være aktive, lære, arbejde og lege i en tiltænkt veldoseret dagsorden, fx en rolig situation, før de skal sove, eller en aktiv situation i skolen og om eftermiddagen.

De strukturerede forhold er vigtige for børn og unge med funktionsnedsættelser og børn, der er skadede af svært dysfunktionelle familiebaggrun-

de. De strukturerede forhold skaber overblik i en forståelig tilværelse og skaber mulighed for, at børn og unge vedvarende kan udvikle og øve hand-
lekompeter i den socialt strukturerede virkelighed, hvilket muliggør
trivsel og tilpasning. Derfor er strukturen en helhedsmetode, der doserer
muligheder for udvikling og tilpasning, i stedet for en ustruktureret hver-
dagskompleksitet, der skaber vanskeligheder og konflikter for børn og
unge, også dem med særlige behov.

Rutinerne er relateret til gentagne handlinger i dags- og ugestrukturerne,
men rytterne er mere frigjorte fra strukturelle og rutinemæssige ordn-
inger. Rytterne er forstået som en del af de individuelle og fælles subjektive
impulser, der rører sig hos brugerne i deres humørsvingninger, deres til-
gang til leg og nye oplevelser og forskellige positioner i samværet fra dag
til dag. Selv om dagsstrukturen er fastholdt, er hver dag episodisk anderle-
des, ligesom Heraklits tanke om den strømmende flod struktureret af flod-
bredden, men med variationer i strømninger.

En vigtig tilgang for den strukturerede dagligdag er, at den samler et le-
vetællesskab i forskellige daglige samlinger og skaber grundlag for bru-
gernes og medarbejdernes fællesskab. Det giver muligheder for brugernes
erfaringer og rytmiske samspil med hinanden. Den sociale struktur skaber
en form for fælles situeret synkronitet, som betyder, at børn og unge har
det nemmere med at være sammen, fordi de deler en fælles, homogen,
struktureret virkelighed (Kristensen, 2012; 2013).

2.3. Kreativitet og kunstneriske processer

Steiners oprindelige tanker om spiritualitet ledte til en opfattelse af, at
handicappede børn med funktionsnedsættelser ikke skulle bedømmes ud
fra deres ydre somatiske vanskeligheder, men indeholdt: "en indre sund
kerne, som skal udvikles til størst mulig selvstændighed. Denne holdning
afspejler en dybfølt respekt for ethvert menneske" (Marjatta, 2010). I Mar-
jattas pædagogiske metoder påvirkes den indre selvstændighed og subjek-
tivitet hos udviklingshæmmede børn igennem kreative og kunstneriske
processer. De inkluderer maling, tegning, musik og sang, lyrik, historier,
teater og bearbejdning af forskellige materialer til skabelse af kreative
genstande (Kristensen, 2012).

Den skabende og kunstneriske proces er forskellig fra læring og håndte-
ring af udefrakommende abstrakte og ideale videnssystemer som matema-
tik, geometri, grammatik og teoretisk fysik. Den inkorporerer individets
interne kropslige subjektivitet og fantasi og bliver et udtryk for individets
egen selvstændige skabelse af en identitet og skabelse af kreative elemen-
ter, forestillinger og relationer i situerede sammenhænge.

De kreative skabelsesprocesser kan således analyseres til at skabe ud-
vikling af selvstændighed og subjektiv dannelse i forskellige dimensioner:

- 1) At lære at udtrykke sig gennem kreativ skabelse
- 2) Anerkendende respekt og forståelse for individets identitet

- 3) At skabe æstetisk/etisk kvalitet i hverdagskulturen
- 4) Kritisk bevidsthed og forståelse af egen situation og målorientering.

De kreative og kunstneriske tilgange er derfor mulige at forstå som dannelse af individets udvikling af en egensindig subjektivitet og den enkeltes oplevelse af sig selv som et selvstændigt menneske, der skaber kommunikativ indflydelse i sine omgivelser. Den enkelte fremtræder som menneske med en identitet, der stikker dybt i kropslig-sjælelig væren, hvilket i Marjatta anerkendes og respekteres i en socialt orkestreret ramme. Individets kreativitet bidrager til kvalitet i hverdagen med æstetik, etik og også kritiske argumenter og forståelser til forbedring af egne og andres forhold. Gode eksempler på det er fx tegninger og malerier som udsmykning, musik, en meget flot lyrik skrevet i en bogudgivelse af børn og unge med kromosomsyndromer og teaterstykker, der angår de unges livshistorier i Marjatta.

2.4. Samarbejde med omgivelser og videregivelse af realutopi

Det ovenstående eksempel med Marjatta viser, hvorledes kimen til en institutionel struktur kan spire og muliggøre et samlet levestedsskab fra en baggrund i realutopiske udviklingsforhold. Det kan betinges i et fællesskab, hvor børn, unge og voksne med funktionsnedsettelse kan inkluderes i et reelt virksomt fællesskab i et småsamfund ved at deltage i en proces, der frembringer et begivenhedsrigt fælles livsindhold i et samspil med medarbejdere og ledere.

Det er sket på baggrund af en gradueret udvikling af et koloniseret landområde over et halvt århundrede, hvor en række tilkøbte bygninger og områder blev omdannet til et skolehjem, ungdomsuddannelser, et pædagogisk seminarium, biodynamisk landbrug, værksteder, en bygning af et kulturcenter med café og kursusarrangementer, bofællesskaber for Marjattas voksne beboere og tilpassede arbejdsmuligheder for unge og voksne.

Ifølge (Sargent, 2010) fremstår utopiske samfund i en konstituering af regler, reguleringer og aftaler, hvorfra medlemmerne i fællesskabet lever deres liv.

Det er også et tydeligt aspekt i Marjattas systematiske strukturerede pædagogik, men dog med en uformel åbning for medarbejderen og brugers frihed til at vælge egne tilgange inden for strukturerne. En del levestedsskaber kan fremstå som sekteriske og isolerende for den omkringliggende verden (særlig fanatiske religiøse sekter). Men i Marjattas udvikling har institutionen i det sidste årti rakt ud til det omkringliggende samfund, hvorved en art *omvendt inklusion* realiseres i form af indbydelse af omgivelserne til at komme i kulturcentret, besøge café og gårdbutik, deltage i seminaruddannelsen og en række kurser og besøge markeder og legeområder. Næstved kommune og region Sjælland har betegnet det som et flagskib i kraft af det store antal arbejdspladser, samarbejdet og de flotte tilsynsrapporter. Marjatta bidrager til kommuner, nærsamfundet og et netværk af forældre og familier til deres brugere, og samarbejder med andre institutioner.

Derudover åbner de for forskning i et eget udviklingscenter og etablering af et partnerskab med UCSJ om en specialpædagogisk linje for professionsskolernes pædagoguddannelse på Sjælland fra 2015.

Marjattas tilgang og udvikling viser, at et samfund bestående af øer af forskellige kulturelle og sociale levestællesskaber kan skabe tilpasning, livskvalitet og arbejdsmuligheder i provinsens kommuner og heri inkludere udsatte borgere på trods af svære handicap og anderledes behov.

3. Generelt om realutopiske glimt i enklaver – økosamfund, spirituelle samfund, storkollektiver

Problemtrykket fra klimaforandringer, social opløsning og ny økonomisk verdensorden afstedkommer til stadighed en artikulation af nye ønsker til systemisk rettede omstillingstiltag med karakter af utopiske glimt som det, vi har set fra Marjatta. Således har vi aktuelt en række fokusområder i såvel sociale bevægelser, i forskningsverdenen, i politiske projekter og iblandt fremsynede frontløbervirksomheder med fordringer om

- bæredygtig omstilling og klimatilpasning i de socio-tekniske systemer, der understøtter bolig, transport, fødevarer, energi osv.
- omsorg (varme hænder), ligeværd, social lighed i sundhed og stabilitet understøttet af social- og velfærdsinstitutioner, der skal sikre de sociale omgangsformer, vi udveksler liv med hinanden igennem.
- sundhedsfremme og forebyggelse opstrøms i samfundet for at undgå overbelastning af sygdomsbekæmpelse.
- et rigt liv, hvor der er brug for ens kompetencer og deltagelse i sociale fællesskaber.
- nye hybrider af privat-offentlige institutioner, reguleringer og udviklingstiltag, der kan trække omstillingen af velfærdssamfundet, klimatilpasning og bæredygtighed frem.

En international skole af forskere beskæftiger sig med transitionsteori og bæredygtig omstilling, der er orienteret mod identifikation af regimeskifte og innovationer såsom eksperimenter med at udforme socio-tekniske nicher (Geels, 2004; Holm et al., 2014). Nicher er her at forstå som social-kulturelle praksisser omkring et nyt teknologisk artefakt/system. Disse studier har hidtil primært været fokuseret på socio-tekniske systemer som bilisme, boligbyggeri, madfremstilling etc. og kun i ringe grad eksperimenter i geografisk community-regi (à la transition towns). Historien har dog budt på en bred vifte af sociale bevægelser, idealistiske tænkere og mæcener, der har forsøgt at rejse praktiske helhedstiltag i form af enklave-samfund til kompensation for de ovennævnte typer af indbyggede 'systemfejl', vi har at gøre med i dag – såsom klimakrise, økonomisk sammenbrud og social opløsning. Naturligvis er hver tids realutopiske enklaver præget af samtidens domine-

rende problemtryk og politiserede dystopi/utopi-fortolkninger. Naturligvis kan nogle gruppers realisering af *deres* realutopiske steder ses af andre som dystopier. Mange vil måske slet ikke finde vores gengivelse af Marjatta som realutopisk for at være retvisende eller ønskværdigt at bebo. Tænk blot på så forskellige tiltag for system-utopiske bestræbelser i udlandet som Findshorn, Gaviotas eller Järna eller i Danmark:

- *Vækstcenteret*, et spirituelt levested og lærested under Jes Berthelsens ledelse fra 1982, hvor ca. 80 fastboende arbejder med fællesskab, fordybelse og guidet læring i meditation, kosmologi og psyke m.m. Som lærested har Vækstcenteret en kursistkreds på noget over tusind mennesker.
- *Svanholms* mangeårige økologiske storkollektiv (økotopi) med diverse økologiske produktioner i landbrug og byggeri, måltids- og andre praksisfællesskaber, solidarisk fællesøkonomi og ligestillende boformer.
- *Hallingelille*, et holistisk orienteret permakulturelt fællesskab, der har søgt at realisere et levested for forskellige udformninger af selvbyggere i et selvforsynende og -plejende samfund med plads til en pluralitet af livsformer.

Eller tænk på, hvor meget af samtidens trends, forestillinger og håb forskellige visionære værker afspejler som enten negerende eller ekstrapolerende utopiske konfigurationer:

- H.G. Wells' *A Modern Utopia* (1905), hvori en global verdensstat ejer jord og produktionsmidler og garanterer lige levevilkår, hvor det nødvendige arbejde er minimeret som følge af teknologisk stordrift, hvor ledelsen udviser fælles træk med moderne new-age-asketiske sundhedsapostle.
- Ebbe Kløvedal Reichs og Henning Løwe Prins' *Langelandsmanifestet* fra 1972, der samlede datidens storkollektiv-bevægelse i konkretiseret realutopisk virke om miljø og fællesskab også med de skæve/udsatte, international solidaritet ånds- og kulturfrihed for et nyt Danmark "imod storkapitalens EF".
- *Økotopia* af Ernest Callenbach i 1975, der gør sig forestillinger om et Californien, hvor bæredygtigheden er sat i centrum, med lukkede produktionskredsløb, elbiler og supereffektive tog, solenergi, blågrønne zoner i byer. Økonomien er mindre og i steady-state, folk arbejder færre timer, og kultur, videnskab, samtale og kærlighed er højt prioriterede aktiviteter.
- Eric Olin Wright (2014; 2010) der i skrivelser og på hjemmeside om *RealUtopia* pointerer realutopier i form af en række udenoms-kapitalistiske, ikke-varegjorte sfærer: Mondragon produktions- og distri-

butionsfællesskaberne, offentlige biblioteker, Wikipedia, der er baseret på frivilliges indsats, eller statslige syge- og socialordninger.

Over for de tidligere pointerede dystopiske tendenser i samtiden af systemisk karakter har der som vist været rejst forskellige bestræbelser i praksis på at finde oftest pragmatiske, men også realutopiske modsvar. Her er lokalsamfunds/community-baserede indsatser interessante for et sociologisk blik, idet de rækker ud over de førnævnte institutionelle levestællesskaber som Marjatta i deres opbygning af tilsvarende alternative typer af systemiske udformninger: radikale empowerment-tiltag for myndiggørelse af lokalsamfund i randområder (Andersen, 2012), byøkologiske helhedstiltag i kvarterer for bedre lokal socialøkologisk resiliens, sociale og kulturelt rettede områdeløft i udsatte byområder for øget selvberoenhed (Lau et al., 2012; Delica, 2013), selvgenerede bydelsovertagelser som Christiania, spirituelle, moderne klosterlignende fællesskaber og borgerdrevne bosættelser i landsbylignende småsamfund. Disse praksisser leder, også uden at formulere utopiske ideologier, efter at praktisere nye udgaver af velfærdssamfundet, sikre almenvellet og realisere robuste, bæredygtige produktions- og distributionsformer.⁶

Hvis vi kobler tegnene i samtidens økonomiske lavkonjunktur med klimamiljø-fænomener, så betegner det en samlet krise for vækstsamfundets utopi (Nielsen, 2013), der aktuelt bliver formuleret i sociale bevægelser som Omstilling Danmark, modkraft.dk eller modvækst.nu, men også i tænketanke og fremsynede frontløbervirksomheder. Hvis vi oveni lægger det problemtryk, der fra socialt engagerede og sundhedskredse bliver politiseret som social forarming og social ulighed,⁷ så har vi at gøre med en reel systemkrise.

I opsporing af realutopiske modsvar hertil er det derfor interessant at se på småskala-samfund som de førnævnte levestællesskaber af institutionel karakter, men også de 18-20 alternative økosamfund i Danmark (eller økologiske landsbysamfund, andelssamfund, økologiske bofællesskaber, økolandsbyer). De er eksempler på grupper af borgere, som bruger bofællesskabsmodellen til at eksperimentere med mere bæredygtige bygge- og boligpraksisser, mere solidariske sociale arbejdsdelinger, fælles måltidskulturer, økologisk og biodynamisk fødevareproduktion og bevidst forsøg på balancering mellem kultur, familie, møder og arbejde (Markman, 2009;

6 Vi kunne her inddrage aktuelle realutopiske delelementer som økologiske fødevare-fællesskaber, bybi-projekter eller socialøkonomiske virksomheder, men de rækker ikke helt ud til at repræsentere *systemiske* bolig-arbejde-produktion-kultur-communities.

7 De voksende ungdomsårgange uden arbejde eller selvstændige livsprojekter i randområderne, isolerede grupper af midaldrende, arbejdsløse mænd, flygtninge fra islamiske samfund og den voksende gruppe af mennesker med funktionsnedsættelser, psykiatriske lidelser og nye diagnoser, som er at finde i vores almindelige boligkvarterer. De sociale problemer for disse grupper og den sociale ulighed er af så voksende et omfang, at der igen tales om den tabte generation og om social forarming.

2014). De betegnes først og fremmest som intentionelle fællesskaber, som søger at realisere deres forestilling om det gode liv (Markmann, 2014). Økosamfund er ikke altid utopiske strategier, men også pragmatiske løsninger på fx økonomi, børnepasning og boligproblemer. Men andre formål af religiøs/spirituel, praktisk eller politisk art er udbredte – i økosamfundenes tilfælde er formålet typisk at leve mere bæredygtigt og selvforsørgende. Der forekommer forskellige former for realutopiske filosofier i visse af de konkrete samfundsenklaver: permakultur, Gaia-dybdeøkologi, antroposofisk livsanskuelse, blød socialistisk og kommunitaristisk lokalsamfundsforståelse, synkretistisk buddhisme. Visse af fællesskaberne er i nogen grad selvforsynende med mad i form af grøntsager fra en fælles køkkenhave og/eller kød, æg og mælk fra dyrehold.

Men typisk er de blottet for indvandrergrupper, udsatte eller borgere med funktionsnedsættelser. Som pionerer i udviklingsarbejde for realiseringen af realutopiske småsamfund er der dog ikke noget odiøst i dette; kulturelle og socio-tekniske frontløberindsatser vil som regel udspringe fra de grupper i samfundet, der har et overskud af social eller kulturel kapital. Men som påpeget forefindes realutopier af en lignende karakter som økosamfundene, men med en tiltrækningskraft for udsatte og marginaliserede grupper, steder, der dermed ville kunne være af større eksemplarisk overbevisningskraft mod samtidens voldsomt eskalerende marginalisering. De realutopiske lede-processer står ikke som rent akademiske refleksioner (os selv) eller alene elitære excentriske enklavevirkeligheder, men afspejles i innovative nybrud for de to helt store politiske miljø- og sundhedsregimer i FN siden midt 1980'erne: regimerne om bæredygtig udvikling og sundhedsfremme. Over for tidligere fokus på enkelt-risici artikuleres her diskurser om positive, ønskede balancer baseret på ressourceorienterede strategier for almenvellet globalt og generationsmæssigt. De omtalte enklaver kan forstås som realiserede udstillingsvinduer for disse politikker.

4. Perspektiver og læring

I artiklen har vi forholdt os kritisk til de ændrede sociale livsforhold i samfundet, der er afstedkommet af samfundsmæssige og kulturelle forandringer, individualisering og dystopiske politiske og økonomiske paradigmer, der truer med opløsninger af et solidarisk velfærdssamfund og klodens livsgrundlag og fortynder realpolitiske samfundsutopiske visioner.

Vi argumenterer for, at disse social-systemiske værdiforandringer brydes af modsvar i eksperimenterende niches af realutopiske levefællesskaber, der forsøgsvis frembringer bæredygtige og trivselsfremmende menneskelige livsgrundlag og fællesskaber ud fra utopiske visioner og udviklende praksisfællesskaber. Disse levefællesskaber etableres af grupper, der søger alternative livsformer, økologiske værdier, alternative kulturer og evt. spirituelle

horisonter, med livsværdier, der er forskellige fra det overvejende industrialiserede, forbrugs- og konkurrencefokuserede videnssamfund. Udviklingen og koloniseringen af samfundsenklaver og klasse-ghettoisering viser, at det påståede totalsamfunds inkluderende fællesskab ikke er en homogen samhørighed, men er spredt i forskellige kulturelle revirer og livssfærer.

Vi peger derfor på, at de eksperimentelle muligheder for læring og indsigt i leveværdige forhold, der fremavles i særlige enklaver og semiinstitutionaliserede bæredygtige fællesskaber, kan frembringe ny viden og innovation for menneskelig trivsel og livskvalitet og derfor kan bidrage til bæredygtige samfundsmæssige udviklinger og visioner.

Vi finder, at de vigtige mulighedsbetingelser for utopiske levestællesskaber skal findes i resistente system- og værdikonsolideringer i fællesskaber med differentieret praksis i kunst, produktion, uddannelse m.m.. Det indebærer tilpasning og stærkt fokus på trivsel, der efterlever materiel og vidensbaseret udvikling, med bevidst fokus på gradvis integration og udfoldelse i samfundets grupperinger og sociale og politiske systemer over tid.

I vores analyse af Marjattas institutionelle fællesskab viser vi, hvordan børn, unge og voksne med funktionsnedsættelser og diagnoser, der har det vanskeligt med at indgå i et hurtigt udviklende og komplekst senmoderne samfund, i et samvær med medarbejdere og ledere kan trives i en tilpasset, nærvær-orienteret livsverden, der beriger dem med indflydelse på egne livsmuligheder. Vi kunne hertil have tilføjet bæredygtige praksisser i organisationsform, landbrug, håndværk, bygninger, naturindpasning, produktion og måltid.

I forhold til de utopiske politiske idealer om inklusion af borgere med funktionsnedsættelser i skoler, der reelt foreløbig har ført til en række alvorlige psykiske forringelser af levevilkår og arbejdsforhold, mener vi, at det er vigtigt at fastholde en mere nuanceret udfoldelse af forskellige konfigurationer af inklusion. Folkeskoler, boligområder og arbejdspladser kan interagere med de institutionelle fællesskaber for udsatte mennesker i et lokalsamfund. Der kan skabes inklusion og omvendt inklusion i forskellige områder af velfærdssamfundet og bibringes arbejdspladser og livskvalitet til udsatte provinsregioner (alias 'den rådne banan'), der kan inspirere projekter for udsatte borgere, arbejdsløse, sygeramte borgere eller borgere i psykiatrisk behandling i en form for realutopisk "social grounding" (Davis, 2012).

REFERENCER

- Andersen, J. (2012). Sundhedsstrategier set i et empowerment perspektiv. In Dybbroe, Land & Nielsen (Eds.), *Sundhedsfremme – et kritisk perspektiv*. København: Akademisk Forlag.
- Albritton, R. (2012). A Practical Utopia for The twenty-First Century. In P. Vieira & M. Marder (Eds.), *Existential Utopia – New Perspectives on Utopian Thought*. Continuum, New York: International Publishing Group.

- Bauman, Z. (2006). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2011). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Berger, P., & Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality – a Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books, Social Science.
- Davis, L. (2012). *History, Politics, and Utopia: toward a Synthesis of Social Theory and Practice*. In P. Vieira & M. Marder (Eds.), *Existential Utopia – New Perspectives on Utopian Thought*. Continuum, New York: International Publishing Group.
- Delica, C. (2013). *Biblioteksbaseerede medborgercentre i udsatte boligområder: om praksisformer, strategier og social innovation i arbejdet med avanceret marginalitet*. Ph.d.-afhandling. ENSPAC: RUC.
- Dialogcenteret. (1991). Hjemmeside om Rudolf Steiner-skolerne. http://www.dialogcenteret.dk/index.php?option=com_content&task=view&id=1299&Itemid=34. Hentet 27-03-2014.
- Danmarks Evalueringsinstitut (2011). *Undervisningsdifferentiering som bærende pædagogisk princip. En evaluering af sammenhænge mellem evalueringsfaglighed og differentieret undervisning*. København: Schultz.
- Danmarks Evalueringsinstitut (2013). *Specialklasser i folkeskolen. På vej mod mere inkluderende læringsmiljøer*. Hentet 1.5.2014 på <http://www.eva.dk/projekter/2012/specialklasser-og-inklusion-i-folkeskolen/download-rapporten/specialklasser-i-folkeskolen.-pa-vej-mod-mere-inkluderende-laeringsmiljoer/?searchterm=None>
- Dreier, O. (2008). *Psychotherapy in Everyday Life*. Cambridge University Press.
- Dybris, A. (2005). 25 år – fra genstand til menneske. *Socialpædagogien*, 12.
- Eman, A. (1982). *Rudolf Steiner pædagogik for hæmmede*. København: Antroposofisk Forlag.
- From, D., Holm, J., Kristensen, K. A., & Sørensen, H. (2013). *Sundhedsfremmende Pædagogik i Hverdagskulturen*. Roskilde: RUC.
- Geels F. W., & Schot, J. (2010). The Dynamics of Transition. A Socio-Technical Perspective. In J. Grin, J. Rotmans & J. Schot (Eds.), *Transition to Sustainable Development. New Directions in the Study of Long Term Transformative Change*. London: Routledge.
- Green, J., & Tones, K. (2010). *Health Promotion – planning and strategies*. London: Sage.
- Giddens, A. (1999). *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goffmann (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday.
- Gustavsen, B. O. A. (1997). *Nätverk som utvecklingsstrategi*. Stockholm: SNS Förlag.
- Hedegaard-Sørensen, L. (2012). *Beskyttet eller inkluderet, En falsk modsætning – En undersøgelse af specialklasserækken på en folkeskole*. Aarhus: Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet.
- Holm, J., Stauning, I., & Søndergaard, I. (2011). Local climate mitigation and eco-efforts in housing and construction as transition places. *Environmental Policy and Governance*, 21(3), 183-198. London: Wiley.
- Holm, J., Jensen, J. O., Stauning, I., & Søndergaard, B. (Eds.). (2014, i tryk). *Bæredygtig omstilling i bolig og byggeri*. Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Jameson, F. (2005) *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. London: Verso.
- Jensen, J. I. (2006). *Jeg-automaten*. Frederiksberg: Aros.
- Kirkebæk, B. (2010). Tale 21.04.2010 p.4 ved lancering af bogen: *Almagt og Afmagt – Specialpædagogikkens Handlinger, Holdninger og Dilemmaer*. København: Akademisk Forlag. Hentet d.1.5.2014: http://www.socialstyrelsen.dk/handicap/multihandicap/copy_of_udgivelser/udvalgte-artikler
- Kristensen, K. A. (2012). *Sundhedsfremme i Hverdagskulturen - Et forsknings- og udviklingsprojekt om Marjatta Behandlings- og skolehjem*. Roskilde: Forskningsrapport, RUC.

- Kristensen, K. A. (2013). At Skabe Rytisk Sammenhæng i Tilværelsen. *Steinerskolen 1*, tidsskrift for Pædagogikk, Samfund og Kultur, Steinerskoleforbundet, Norge, 48-52.
- Lau, C., Holm, J., Andersen, J., & Dybbroe, B. (2012). *Strategier for integreret sundhedsfremme*. Samfundslitteratur. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Laverack, G. (2004). *Health Promotion Practice – Power and Empowerment*. London: SAGE.
- Marckmann, B. (2009). *Hverdagslivets kritik: Økosamfund i Danmark*. (Ph.d.-afhandling). Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
- Marckmann, B. (2014). Økosamfund som bæredygtighedsnicher. In J. Holm, B. Søndergaard, I. Stauning & J. O. Jensen, *Bæredygtig Omstilling af bolig og byggeri*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Marder, M., & Vieira, P. (2012). Utopia: A Political Ontology. In P. Vieira & M. Marder (Eds.), *Existential Utopia – New Perspectives on Utopian Thought*. Continuum, New York: International Publishing Group.
- Marjatta. (2010). *Værdier og Mål for det Pædagogiske Arbejde på Marjatta*, <http://www.marjatta.dk/sites/default/files/mediearkiv/Billedarkiv/Officiel/Brochurer/Brochure%202009.pdf>, hentet 21.3.2014.
- Meijering, L., Huigen, P., & Van Hoven, B. (2007). Intentional Communities in rural spaces. *Tijdschrift voor economische en Sociale Geografie*, 98(1), 42-52.
- Modvækst.dk - Modvækst (2014). <http://www.youtube.com/watch?v=C8Ssz2a4abEo> Re, hentet 12.3.2014.
- Omstilling Danmark, <http://transitiondenmark.ning.com/> hentet 31.3.2014.
- Nielsen, J. S. (2013). *Den store omstilling*. København: Informations Forlag.
- Nielsen, K. Aa., & Svensson, L. (2006). *Action and Interactive Research – Beyond practice and theory*. Maastricht: Shaker Publishing.
- Pedersen, O. K. (2011). *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Pætorius, N. (2013). *Den etiske udfordring i en global tid*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Region Sjælland. (2012). *Tilsynsrapport for Marjatta skolehjem*: http://www.marjatta.dk/sites/default/files/mediearkiv/upload/Tilsynsrapport%20-%20Marjatta%202012.docx_pdf
- Reich, E.K., & Prins, H.K. (1977). *Langelandsmanifestet*. <http://www.maoslyst.dk/images/langelandsmanifestet.pdf>
- Sargent, L. T. (2010). *Utopianism – A very Short Introduction*. Oxford, London: Oxford University Press.
- Schutz, A. (2005). *Hverdagslivets Sociologi*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Steiner, R. (1996). *Det helsepædagogiske kursus*. Odense: Jupiter.
- Steiner, R. (1998). *Almen menneskekundskab som grundlag for pædagogikken*. Frederiksberg: Antroposofisk Forlag.
- Søndergård, B., Holm, J., & Stauning (2014). Transitionsteori – bæredygtig omstilling af socio-tekniske systemer. In J. Holm, J. O. Jensen, I. Stauning & B. Søndergaard (Eds.), *Bæredygtig omstilling i bolig og byggeri*. Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Sørensen, H. (2009). *Livsvilkår på Marjatta*. Tappernoje: Marjatta Seminarium, Marjatta.
- Tetler, S. (2011). *Inkluderende Specialpædagogik som konstruktiv selvmodsigelse*. (Tiltrædelsesforelæsning 2. februar 2011), DPU/Aarhus Universitet.
- Tetler, S., Kirkebæk, B., Storgaard Bonfils, I., & Olsen, L. (2013). *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.
- Ussing Bømler, T. (2000). *Når samfundet udstøder*. København: Gyldendal Uddannelse.
- Wright, E. O. (2010). *Envisioning Real Utopias*. London: Verso.
- Wright, E. O. (2014). RealUtopia, <http://www.ssc.wisc.edu/~wright/> hentet 03.3.2014.
- Zahavi, D. (2011). *Husserls Fænomenologi*. 2. udgave, Frederiksberg: Samfundslitteratur.